

BAĞDAT PAKTI'NIN KURULUŞ SÜRECİ VE GELİŞİMİNDE TÜRKİYE'NİN ROLÜ*

Yrd. Doç. Dr. M. Bürkan SERBEST

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü
burkanserb主@gmail.com

Öz

Soğuk Savaş döneminde Ortadoğu, iki süper güç olan Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Sovyetler Birliği'nin yoğun nüfuz mücadelesine sahne olmuştur. ABD; Eisenhower'ın başkan olmasıyla birlikte rakibi Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu bölgesine sızmasını önlemek için ve kendisi bölgede doğrudan etki gösterebilmek amacıyla "Kuzey Kuşağı" olarak adlandırdığı ülkeleri savunmaya yönelik siyasi pakt içerisinde bir araya getirme çabasına girmiştir. Türkiye, bu paktın kurulmasında öncü bir rol üstlenmiş ve bu oluşumun hayata geçmesi için Ortadoğu'da aktif politika izlemiştir. Türkiye'nin üstlendiği bu yeni rol cumhuriyetin kuruluşundan itibaren ilk kez Türkiye'nin ilgisini bu kadar yoğun biçimde Ortadoğu bölgesi ve Arap ülkelerine yöneltmesine neden olmuştur. Bununla birlikte bu politika, genel olarak Ortadoğu'da bir Türkiye karşıtlığının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bölge ülkelerinin ağırlıklı olarak yoğun muhalif tutumuna karşın "Bağdat Paktı" adıyla uluslararası bir örgüt kurulmuş ancak Ortadoğu'nun hassas dengeleri içinde pakt uzun ömürlü olmamış ve kısa süre içinde ad ve yapı değiştirerek silik bir kuruluş niteliğini almıştır.

Anahtar Kelimeler: Soğuk Savaş, Ortadoğu, ABD, Bağdat Paktı, Türkiye.

TURKEY'S ROLE IN THE PROCESS OF THE ESTABLISHMENT AND DEVELOPMENT OF THE BAGHDAD PACT

Abstract

The Middle East was the scene of intensive influence struggle between the United States and the Soviet Union as two superpowers during the cold war. As soon as Eisenhower took the office as president, USA managed to combine the countries known as "Northern Zone" in order to have the direct effect and also USA tried to prevent its rival "Soviet Union" from leaking into the Middle East region. Turkey had a leading role in the establishment of this pact and it followed an active policy so that this formation could be accomplished. Since the foundation of the Republic, this new role that Turkey took over has caused it to direct interest in the Middle East Region and the Arabic countries in such an intense way for the first time. Moreover, this policy in general caused a hostility against Turkey in the Middle East. In spite of the intensive opposition stance of the countries in the region, an international organisation named 'Baghdad Pact' was set up; however, this pact was not long-lasting in the sensitive balances of the Middle East, and it possessed an insignificant foundation quality by changing its name and structure in a short time.

Keywords: Cold War, the Middle East, the US, the Baghdad Pact, Turkey.

* Bu makale M.Bürkan SERBEST'in "Soğuk Savaş Dönemi'nde ABD'nin Ortadoğu Politikası (1945-1975): Gücün Hukuka Üstünlüğü" adlı Doktora tezi temel alınarak hazırlanmıştır.

Giriş

II. Dünya Savaşı sonrası oluşan Soğuk Savaş ortamında dünyanın hemen her bölgesinde Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Sovyetler Birliği iki ayrı kampın başını çektiği süper güçler olarak, etki alanları kurma peşindeydiler. Bu dönemde dünyanın en çekişmeli bölgeleri arasında yer alan Ortadoğu bölgesi iki süper gücün mücadele alanlarından biri olarak ön plana çıkmıştır.

Soğuk Savaşın başlamasıyla birlikte Ortadoğu'da da ABD'nin temel hedefi Sovyetler Birliği'ni bölgeden uzak tutarak, komünizmin bölgeye girmesini önlemeye çalışmaktı. Truman Doktrini'nin ilanı ile birlikte bölgede ABD etkisi belirgin biçimde görülmeye başlamış ve Truman'ın ardından göreve gelen Başkan David D. Eisenhower'ın döneminin başlamasıyla birlikte ABD Ortadoğu'da doğrudan etki kurma çabasına girmiştir.

Eisenhower'ın iktidara gelmesinin ardından, göreve getirilen ABD Dışişleri Bakanı John Foster Dulles 1953'ün Bahar aylarında Ortadoğu ülkelerine bir seyahat gerçekleştirmiştir. Dulles, bu seyahat sırasında öncelikle "Kuzey Kuşağı"¹ ülkelerinin savunmaya yönelik olarak işbirliği içine girmeleri ve bunun sağlanması bakımından da ABD'nin de bunu bir proje olarak ortaya koyması gerektiği kararına varmıştır.

Sonradan "Bağdat Paktı" olarak ortaya çıkacak proje, Dulles'in Ortadoğu seyahati sonucunda fikinsel olarak kesinleşmiştir. Dulles'in gezisinin sonrasında, Ortadoğu'da kurulacak bu paktta önderlik etmek üzere Türkiye'nin insiyatif alması yönündeki görüş netleşmiştir. Türkiye, ABD'nin Ortadoğu'daki hassas dengeler nedeniyle pakta hiçbir zaman resmen dahil olmadığı bu projede, adeta, ABD'den aldığı "vekalet"le bu görevi gönüllü olarak üstlenmiştir.

Türkiye'nin kuruluş aşamasında üstlendiği öncü rolü başarıyla yerine getirdiği söylenebilir. Ancak Türkiye, Ortadoğu'da mevcut bulunan, birbirleriyle çelişen ve çakışan çıkarlar ile hassas ve ince dengeler karşısında, projeyi hayata geçirmedeki başarısını paktın uzun süre yaşayabilecek bir bünyede kurulması ve sürdürülmesinin sağlanması yönünden sergileyememiştir. Pakt, kuruluşundan bir süre sonra ad ve biçim değiştirerek tarihe karışmıştır.

I. Bağdat Paktı'nın Oluşum Süreci ve Türkiye'nin Çabaları

ABD Başkanı olarak 1953'ün Ocak ayında göreve başlayan Eisenhower ve Dışişleri Bakanlığı'na getirilen Dulles, dünyanın çeşitli yerlerinde "komünizmin geri itilmesi=rolling back communism" politikasını uygulama kararını almışlardır. Bu bağlamda, Sovyetler Birliği

¹ Kuzey Kuşağı kavramı, Sovyetler Birliği ile Ortadoğu arasında kalan sınır ülkelerini ifade etmektedir. Bkz.: <http://2001-2009.state.gov/r/pa/ho/time/lq/98683.htm> , 18 Mart 2016.

ve Çin'i çevreleyen devletlerin ABD'nin ön planda olduğu askeri paktlar içinde kümelenirilmesi politikası güdülmüştür. Bağdat Pakti'nin bu stratejinin ürünü olarak çıktığı söylenebilir (Dikerdem, 1990:162).

Dulles ile Yakın Doğu ve Ortadoğu Güvenlik Sorumlusu Harold Stassen 10 Mayıs 1953'te Türkiye'yi de kapsayacak biçimde Güney Asya ve Ortadoğu ülkelerine yönelik bir geziye çıkmıştır (KCA Vol. IX 1952-54:12957). Dulles'in Ortadoğu gezisi sırasında ABD yetkilileri, Ortadoğu'da Sovyetler Birliği'ne karşı bir savunma pakti oluşturulması yönünde kesin bir düşünce içine girmiştir. Dulles, Arap devletlerinin böyle bir pakta katılımını zor gördüğü için öncelikle Kuzey Kuşağı ülkelerinin işbirliği içine girmelerinin özendirilmesi kararına ulaşmıştır (Gönlübol vd., 1996:252-254). Nitekim, Kuzey Kuşağı savunma projesinin başlatıcısı olarak görebileceğimiz biçimde ilk somut adım, 28 Aralık 1953 tarihinde ABD ve Pakistan arasında ekonomik ve teknik konulara ilişkin bir anlaşma imzalanarak atılmıştır (Yeşilbursa, 2011:88).

Bu antlaşmadan iki ay kadar sonra Pakistan Başbakanı Muhammed Ali, Şubat 1954'te ABD'den askeri yardım isteğinde bulduklarını açıklamıştır. Açıklamasında, Türkiye ile yakın işbirliği bağları kurmayı da hedeflediklerini söylemiştir. ABD ile Pakistan arasındaki ilişkilere paralel olarak, Türkiye ve Pakistan da ortak bir bildiri yayınlayarak iki devlet arasında 26 Ağustos 1951 tarihli dostluk antlaşmasının ruhuna uygun olarak her alanda işbirliğini artırmak konusunda iradelerini açıklamışlardır (Kürkçüoğlu, 1972:54).

ABD Başkanı Eisenhower 25 Şubat 1954 tarihinde yaptığı yazılı açıklamada; Pakistan hükümetinin ABD'den askeri yardım talebinde bulunduğunu resmen duyurmuştur. Açıklamasında, Türkiye-Pakistan ortak bildirisine de değinmiş ve bu bildiriye iki ülkenin barış ve güvenliğe yönelik olarak ortaya koydukları işbirliği iradesininin ABD hükümetince memnuniyetle karşılandığını belirtmiş ve bunu tüm Ortadoğu bölgesinin güvenliğinin sağlanmasına yönelik yapıcı bir adım olarak nitelendirmiştir (www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=10171, 18 Mart 2016).

Türkiye ve Pakistan'ın Şubat 1954'te birlikte yaptıkları açıklamanın ruhunu ortaya koyan antlaşma² 2 Nisan 1954 tarihinde Pakistan Dışişleri Bakanı Muhammed Zafirullah Han ile Türkiye Büyükelçisi Selahattin Refet Arel arasında Karaçi'de imzalanmıştır. Antlaşmayla diğer Ortadoğu ülkelerinin de katılacağı bir savunma örgütüne başlangıç hedeflenmekteydi. Antlaşma yedi maddelik kısa bir metin olup asıl önemli somut hedefler, 4.maddede ve 6.

² Antlaşmayı, Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) "Türkiye ile Pakistan arasında akdedilen Dostane İş Birliği Antlaşmasının tasdikina dair Kanun" adıyla onaylamıştır.

maddede kendini göstermektedir. Antlaşmanın 4.maddesi doğrudan savunma alanına yönelik hükümler içermektedir. Söz konusu maddenin b) fıkrasında silah ve mühimmat ikmalinde olanaklar ölçüsünde karşılıklı olarak ihtiyaçların giderilmesine çalışılacağı hükmü bulunmaktadır. Yine aynı maddenin c) fıkrasında da ülkelerden birinin saldırıya uğraması durumunda karşılıklı olarak ne şekilde ve ne oranda işbirliği yapılabileceğinin araştırılacağı hükümleri getirilmiştir. 6.maddede ise, antlaşmanın ileriye yönelik bir savunma paktı hedefini ortaya koyar biçimde, ortak amaçları paylaşan diğer devletlerin de antlaşmaya katılmalarının mümkün olduğu belirtilmiştir (T.C. Resmi Gazete Sayı:8730, 16.06.1954).

İzleyen aylarda da ABD ve Pakistan arasında ülke arasında 19 Mayıs 1954'te "Karşılıklı Savunma İçin Yardım Antlaşması"³ imzalanmıştır. Bu antlaşmada, Pakistan'ın bölgesel savunma projelerine katılacağı da ayrıca belirtilmiştir (Kürkçüoğlu, 1972: 54; <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=10171>, 18 Mart 2016).

Ortadoğu'daki Arap devletleri içerisinde Batı'yla yakınlaşması en kolay devlet olarak o dönemde Irak durmaktaydı. Irak monarşisi bir süredir bölgesel kaygılar nedeniyle Batı'yla yakınlaşmak amacındaydı. Bu bağlamda, ABD ile Irak arasında 1953 yılında askeri yardım konusunda görüşmeler yapılmaya başlanmıştır. Nitekim iki ülke arasında 20 Nisan 1954'te nota teatisi yoluyla bir askeri yardım antlaşması imzalanmıştır. Irak Başbakanı Nuri Sait, Batı'yla işbirliği yapılması konusunda özellikle öne çıkan isim olmuş; gerek Kralı gerek ülkenin politikacılarını bu işbirliğine inandırmayı başarmıştır. Nuri Sait, bu işbirliği yoluyla ülkenin ekonomik bakımdan ve İsrail karşısında güçlenmesini, büyük olasılıkla da Arap dünyasında önderliği hedeflemekteydi (Gönlübol vd., 1996:255).

Dulles, Türkiye ziyaretinin sonucunda Ortadoğu savunması konusunda "Kuzey Kuşağı" kavramı üzerinde durmuştur. Dulles, gezisi sonunda Ortadoğu'daki Sovyet baskı ve saldırı tehdidinin sürdüğünü söylemiştir. Ancak Ortadoğu'daki ülkelerin çoğunluğunun bir savunma örgütünde Batılı güçlerle bir araya gelmek istemediğini de gözlemlemiştir. Bu bakımdan insiyatifi ele alabilecek ülkeler, Sovyetler Birliği'ne sınır oluşturan "Kuzey Kuşağı" ülkeleriydi. Burada da işbirliği yapılabilecek en güçlü ülke olarak Türkiye görülmekteydi. Dulles, Türkiye'nin "Kuzey Kuşağı"ni oluşturmada önderlik etmesi görüşündeydi (Mc Ghee, 1992: 261).

³ Bu antlaşmadan yaklaşık üç ay önce 25 Şubat 1954 tarihli açıklamasında ABD Başkanı Eisenhower, Amerikan Kongresi'ne verdiği 30 Haziran 1953 tarihli raporu hatırlatarak, bu bağlamda bölgesel olarak siyasi, askeri ve ekonomik entegrasyonu güçlendirecek bir adım olarak iki ülke arasında aktebilecek Karşılıklı Savunma Yardımı Antlaşması (*MDAP - Mutual Defence Assistance Act*) yapılmasından mutluluk duyacağını belirtmekteydi.

ABD, Türkiye'nin NATO'ya girmesinin ardından Türkiye'ye Ortadoğu ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmesi yönünde telkinlerde bulunmaya başlamıştır. ABD'nin Latin Amerika'da oynadığı önder rolü Türkiye'nin de Ortadoğu'da oynayabileceğine Türkiye'yi inandırma çabasındaydı. Türkiye'yi yönetenler de o güne kadar Ortadoğu ülkelerinin ihmal edildiğini söyleyerek, Türkiye'ye biçilen bu yeni role hevesli bir tutum almaya başladıkları görülmektedir (Mc Ghee, 1992:189-190).

1950'lerin başlarında Türkiye Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, Türkiye'nin bölgedeki İslam ülkelerince lider kabul edildiği görüşündeydi. Köprülü Amerikalılar'ı, "lokomotif politikası" izlenerek, Türkiye'nin öncülüğünde Ortadoğu'daki Arap ülkelerinin Batı'nın yanına çekilebileceğine ikna çabasındaydı (Bağcı, 1990: 48). Bu rolü üstlenen Türkiye, Demokrat Parti (DP) iktidarı döneminde izlediği ekonomik politikalar nedeniyle bol ve sürekli bir Amerikan yardımına gereksinim duymaktaydı. Türkiye, yardımların karşılığını Ortadoğu'da Amerikan nüfuzunun pekişmesine yardımcı olarak ödemek niyetini taşımaktaydı (Dikerdem, 1990:162-163).

ABD'nin Ortadoğu'da izlemeye çalıştığı yeni politika Türkiye açısından bir fırsat olarak görülmüştür. Türkiye, böylece özellikle Batı'ya olan bağlılığını ön plana çıkartarak Batı'nın savunma politikaları için vazgeçilmez olduğunu da ortaya koymaya çalışmaktaydı. Türkiye, bu şekilde aynı zamanda Batı'nın çıkarlarını bölgede savunarak 1954'ten itibaren bozulmaya başlayan ekonomik koşullarını, ABD'nin sağlayacağı yardımlarla düzeltmeyi de amaçlamaktaydı (Yeşilbursa, 2011: 88).

Türkiye, bu liderlik rolünü üstlenirken bir zorlukla da karşı karşıyaydı. Ülke, cumhuriyetin kuruluşundan beri uzak durduğu Arap ülkelere yakınlaşma zorunluluğunda kalmaktaydı. Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren Batı dünyasının bir parçası olabilmek temel hedefi oluşturduğu için Arap dünyasından uzak durulmuştu. Ancak bu, bir düşmanlık politikası olmayıp bir ilgisizlik politikasıydı. II.Dünya Savaşı sonrası Türkiye'nin Ortadoğu olaylarının içinde yer alması ise, genel olarak Batı kaynaklı politikalarla bütünleşebilme amacının adeta bir yan ürünü olarak belirmiştir (Sever, 1997:92).

Atatürk devrinde Türkiye'nin Arap ülkelere karşı politikası "ilgisizlik" ya da "Arapları kendi hallerine bırakma" biçiminde olmuştur. Atatürk zamanında, Arap devletlerine hiçbir düşmanlık gösterilmemiş, Türkiye Arap ülkelerini karşısına alacak hiçbir politika izlememiştir. Hatay sorununda da Türkiye karşısına Suriye'yi değil Fransızlar'ı almaya özen göstermiştir. Bununla birlikte, Araplar'a yaklaşmak onların dostluğunu kazanmak için de özel bir çaba gösterilmemiştir (Dikerdem, 1990:10).

II. Dünya Savaşı sonrası Sovyet istekleriyle karşılaşan Türkiye bir yandan Batılı devletlerle ilişkilerini geliştirmeye çalışırken bir yandan da Arap ülkelerinin desteğini almaya çalışmıştır. Bu bağlamda 1946'da Suriye ve Lübnan'ın bağımsızlıklarını tanımış, 1946'da Irak'la ve 1947'de Ürdün'le Dostluk Antlaşmaları⁴ imzalanmıştır. 1947 yılında BM'de Filistin'in bölünmesini ve bağımsız bir İsrail devletini öngören tartışmada Türkiye bölünmeye karşı oy kullanmıştır. Truman Doktrini'nin 1947'de ilanı ile birlikte, Türkiye politikalarında Batı ile uyumu gözetmeye başlamıştır. Bu politikanın sonucu ise Araplar'ın görüşlerinin git gide daha az dikkate alınması olmuştur. 1947'de Filistin'in bölünmesine karşı oy veren Türkiye, Aralık 1948'de Arapların itirazlarına karşın "Filistin Uzlaştırma Komisyonu" kurulması yönünde oy kullanmıştır. Ancak Türkiye ile Arap dünyası arasındaki en ciddi uyuşmazlık, 28 Mart 1949'da Türkiye'nin İsrail'i tanınmasıyla ortaya çıkmıştır. Bu durum, ilişkilere o dönem için ağır bir darbe anlamına gelmiştir (T.C. Resmi Gazete Sayı:6705, 12.09.1947; T.C. Resmi Gazete Sayı:6536, 19.02.1947; Sever, 1997:93).

Türkiye'nin Arap ülkeleriyle olan ilişkileri 1950'lerin ortalarına kadar türdeş bir durum sergilemiştir. Türkiye'nin hemen tüm Arap ülkeleriyle ilişkileri aynı düzeyde bulunmaktaydı. Ancak 1952 Mısır devrimi ve ardından Nasır'ın işbaşına gelmesiyle bu ülkenin Sovyetler Birliği ile yakın ilişkiler kurmaya başlaması Türkiye'yi kaygılandırmaya başlamıştır. 1950'lerin ortalarından itibaren Ortadoğu'nun ABD ve Sovyetler Birliği arasında bir çatışma alanı durumuna gelmesiyle Türkiye, bazı Arap ülkeleriyle yakınlaşırken bazı Arap ülkeleriyle de gergin sayılabilecek bir ortamın içine girmiştir (Kürkçüoğlu, 1972:12).

DP'nin iktidarı devralmasıyla Dışişleri Bakanlığı'na getirilen Fuat Köprülü'nün kişiliğinden kaynaklanan özellikler, Türkiye'nin Arap ülkelere yakınlaşma politikası konusunda rol oynayan etkenlerden olmuştur. Bunun göstergelerinden biri olarak da, daha DP iktidarı gerçekleşmeden önce Köprülü'nün, Ankara'daki Arap ülkelerinin diplomatik temsilcileriyle öncelikle tanışması ve onlarla dostluk kurması gösterilebilir (Dikerdem, 1990:14-15).

Ortadoğu'da bir paktın oluşturulma çabalarının devam ettiği ortam içerisinde 12 Temmuz 1954 tarihinde Türkiye'nin Ortadoğu ülkelerindeki Büyükelçi ve Maslahatgüzarları

⁴ Türkiye ile Irak arasındaki andlaşma Ankara'da 29 Mart 1946 tarihinde Türkiye Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile Irak Kral Naibi Prens Abdülilah tarafından imzalanmıştır. İki ülke arasında dostluk ve işbirliğine yönelik iyi niyet beyanı niteliğindeki andlaşma yedi maddelik kısa bir metin içermesine karşın asıl önemli yanı çeşitli konularda somut işbirliğine yönelik altı ek protokolü içermesidir. Antlaşma "Türkiye ile Irak arasında imza edilen Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması ile bu Antlaşmaya ek Protokol ve Sözleşmelerin Onanması hakkında Kanun" adıyla onaylanmıştır. Türkiye ile Ürdün arasındaki andlaşma ise, 11 Ocak 1947 tarihinde Ankara'da Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve Ürdün Kralı Abdullah arasında imzalanmıştır. Sekiz maddelik kısa bir andlaşma niteliğinde olup karşılıklı dostluk ve işbirliği niyetleri ortaya konmaktadır. Antlaşma, "Türkiye ile Haşimi Şark-ül-Ürdün Krallığı arasında Ankara'da 11 Ocak 1947 tarihinde imzalanan Dostluk Andlaşmasının onanması hakkında Kanun" adıyla onaylanmıştır.

Başbakan Menderes'in başkanlığında beş günlük bir Ortadoğu Konferansı'nda İstanbul'da bir araya gelmişlerdir. Toplantıda, Türkiye'nin o gün için bölgedeki durumu ve etkinliği tartışılmıştır. Bu toplantı, Türkiye'nin Ortadoğu bölgesine artan ilgisini de göstermektedir (Sever, 1997:120-121).

Ortadoğu'da bir savunma örgütü kurulması yönünde somut adımlar öncelikle Türkiye ile Irak arasında atılmıştır. Bu bağlamda ilk olarak Irak Velihtı Abdülillah 2 Eylül 1954'te Türkiye'ye gelmiş ardından, 9 Ekim'de Irak Başbakanı Nuri Sait Paşa, bir Londra ziyareti sonrasında Türkiye'ye uğramıştır. Bu ziyaret sırasında Nuri Sait Paşa gerektiği takdirde Irak'ın Türkiye-Pakistan Pakti'na katılabileceğini söylemiştir. İki ülke arasındaki görüşmelerin sonunda 19 Ekim'de yayınlanan ortak bildiriye, Ortadoğu'da ortak bir güvenlik cephesinin kurulması gerektiği söylenmiştir (Kürkçüoğlu, 1972:55-56).

Türkiye ile Irak arasındaki görüşmelerin sonuca ulaşmasında 19 Ekim 1954'te Büyük Britanya ile Mısır'ın Süveyş üssü konusunda bir antlaşmaya varmalarının da önemli bir etkisi olmuştur. Büyük Britanya ile Mısır arasında uyuşmazlığın devam etmesi durumunda Irak'ın bir Arap ülkesi olarak Batı'yla işbirliği yapması da güç görünmekteydi (Kürkçüoğlu, 1972:56-57). 26 Temmuz 1954'teki Büyük Britanya-Mısır Antlaşması Irak'ı Batı'yla işbirliği yapmada daha da yüreklendirirken, Ağustos 1954'te ülkedeki hükümet değişikliği daha yakın ilişkilerin kurulmasının da başlangıcı olmuştur. Yeni Başbakan Nuri Sait Paşa bölgede oluşturulacak bir savunma organizasyonu konusunda Türkiye ile işbirliğine yakın duran siyasi bir figür olarak belirlemiştir (Sever, 1997:125-126).

Ekim ayındaki ortak bildiriden kısa sayılabilecek bir süre sonra Başbakan Menderes 1955 yılı başlarında Ortadoğu'da bir savunma örgütü kurmak için Irak'ı, Lübnan'ı ve Suriye'yi kapsayan resmi bir geziye çıkmıştır. Başbakan Menderes ilk olarak 6-14 Ocak 1955 tarihlerinde Bağdat'a gitmiştir. Bağdat gezisi sırasında Başbakan Menderes, Irak Başbakanı Nuri Said ile uzun süreli görüşme olanağı bulmuştur. Menderes için Irak, stratejik nedenlerden dolayı konuşulması, görüşülmesi gereken ülkelerin başında gelmekteydi. İki ülke yetkilileri 13 Ocak'ta ortak bir bildiri yayınlamışlardır. Bu bildiriye pakt için zaman geçirilmeden bir antlaşma yönünde çalışılacağı ve hemen imzalanacağı belirtilmekteydi (KCA Vol. X 1955-56:14057). ABD, Irak ve Türkiye'nin bir pakt kurma yönündeki ortak iradesini duyuran bildiri karşısında büyük bir mutluluk duymuştur. ABD Dışişleri Bakanlığı'nın Ürdün Büyükelçiliği'ne geçtiği 14 Ocak 1955 tarihli telgrafta bu işbirliğinin olası komünist bir saldırganlığa karşı önemli bir adım olduğu ve ABD hükümetinin de Türkiye-İrak işbirliği ile ilgili olarak yardıma hazır olduğu belirtilmiştir (FRUS 1955-57 Vol. XII, 1991:2-3).

Menderes, Irak'ın ardından Suriye'ye geçmiştir. Menderes, Suriye'de Irak'taki gibi sıcak bir hava ile karşılaşmamıştır. Her ne kadar Şam'da Suriye Başbakanı ve Suriye hükümetinin diğer üyelerince samimi sayılabilecek biçimde karşılanmışsa da Suriye caddelerinde Menderes'in ziyaretine karşı geniş çaplı protesto gösterileri yapılmıştır. Sert tepkiler sürerken, Menderes Suriye'de Başbakan Faris el-Huri ile görüşmüştür. Bu ziyaret Suriye'de oldukça olumsuz yankılara neden olmuştur. Ziyaret sırasında Suriye Parlamentosu'nda yer alan bazı milletvekilleri eleştirilerde bulunmuş, Şam ve Halep'te aleyhte gösteriler düzenlenmiştir. Menderes, Şam ziyaretinde bulunduğu aynı gün Lübnan'a giderek Beyrut'ta Lübnan Hükümet yetkilileri ile görüşmelerde bulunmuştur. 15 Ocak'ta Lübnan Dışişleri Bakanı Alfred Nakkaşi bir açıklama yaparak; Menderes'in Lübnan'ı, imzalanması kararlaştırılan Türk-İrak antlaşmasına katılmaya çağırdığını duyurmuştur. Ayrıca Türk Dışişleri Bakanı Köprülü'nün de, İsrail'le böylesine bir antlaşma yapılmayacağı konusunda güvence verdiğini de söylemiştir. Bununla birlikte, görüşmelerin sonunda yapılan resmi açıklamada antlaşma konusuna hiç değinilmemiş ve yalnızca, Türkiye, Lübnan ve diğer Arap ülkeleri arasındaki ilişkilerin güçlendirilmesi yönünde görüş birliğine varıldığı ortaya konulmuştur (KCA Vol. X 1955-56:14057).

Türkiye ve Irak bir pakt yönünde anlaşmaya vardıklarını açıklamalarının ardından Mısır büyük çaplı bir olumsuz tepki içine girmiştir. Nasır, Arap devletlerini acil biçimde toplantıya çağırması ve Irak'ı Arap dayanışmasına zarar vermekle suçlamıştır. Arap Birliği 22 Ocak 1955'te Kahire'de toplanmıştır (KCA Vol. X 1955-56: 14057). Mısır'ın bu tepkisi öncelikle Araplar içindeki liderlik mücadelesinden kaynaklanmıştır. Çünkü 1948 ve 1958 arasında Arap ülkeleri arasındaki ilişkiler temel olarak iki geleneksel rakip güç arasında ortaya çıkan çekişmeler bağlamında biçimlenmiştir: Nil Vadisi'nde Mısır ve Mezopotomya'da da Irak. Bu iki güç özellikle Suriye ve Ürdün'ü kendi yanlarına çekme mücadelesine girmişlerdir (Vatikiotis, 1984:83).

Mısır, Türkiye ile Irak arasındaki pakt girişiminin, beklenenin tersine, Arap ülkelerinin Batı'yla yakınlaşma olasılığını azalttığını savunmaktaydı. Paktın zamanlamasını çok kötü bulan Mısır bu girişimi Batı'nın kışkırtıcılığında yapılmış, Arap birliğini bölen bir çaba olarak nitelendirmekteydi. Bu görüşlerini ABD'li yetkililere de söyleyen Mısırlılar bunun da başarısız MEDO⁵ girişiminin bir benzeri olacağını da dile getirmişlerdir (Yeşilbursa, 2011:86-87; FRUS 1955-57 Vol. XII, 1991:5-6).

⁵ MEDO (Middle East Defence Organization – Ortadoğu Savunma Örgütü), bir savunma örgütü projesi olarak 1950 ve 1952 yılları arasında, ABD, Fransa ve Türkiye'nin desteği ile İngiltere tarafından başlatılmıştır. Ortadoğu ülkeleri tarafından kabul görmediği için hayata geçirilmesinden vazgeçilmiştir.

22 Ocak'ta Kahire'de Mısır'ın çağrısı üzerine Arap ülkelerinin Başbakanları toplanmışlardır. Toplantıya Irak Başbakanı Nuri Sait dışındaki bütün Arap Başbakanları katılmışlardır. Irak'ı, toplantıya gecikmeyle katılan Başbakan Yardımcısı Fazıl Cemali temsil etmiştir. Konferansın 27 Ocak tarihindeki toplantısında Irak, Türkiye ile bir pakt oluşturma konusunda ısrarlı olduğunu vurgulamıştır. Mısır, bu durum karşısında “kesin kararlar” alacağından söz etmiştir. “Kesin kararlar”ın ne olabileceğine ilişkin resmi bir açıklama yapılmamıştır. Bu kararların ne olabileceğini ise Mısır basını yorumlamıştır. Bu yorumlarda, sözü edilen kararların, Mısır'ın, Arap Birliği Savunma Pakti⁶’ndan çekilmesine dönük olduğu biçiminde görüşler ileri sürmüşlerdir. Konferans sırasında Mısır, Arap Birliği dışındaki devletlerle Arap ülkelerinin savunma antlaşmaları yapmamaları yönünde bir öneri getirmiş ancak bu öneriye Suriye, Lübnan ve Ürdün karşı çıkmışlardır. Konferans, herhangi bir sonuca varmadan 6 Şubat'ta sona ermiştir (KCA Vol. X 1955-56: 14057-14058; “Joint Defence and Economic Co-operation Treaty Between the States of Arab League”, 1955:51-54).

Konferansa hastalığı gerekçesiyle katılmayan Said'i Mısır basını sert biçimde eleştirerek hastalığın “diplomatik” bir bahane olduğu biçiminde suçlamada bulunmuştur. Mısır Başbakanı Nasır, Türkiye-Irak Pakti'ni çok sert biçimde sözlerle değerlendirmiş, Irak'ın Türkiye ile yapacağı bu paktın Irak'a hiçbir askeri yarar getirmeyeceğini söylemiştir. 6 Şubat'ta konferansın sona ermesinin ardından, 8 Şubat'ta da Suudi Arabistan Başbakanı Emir Faysal, Nasır ile buluşmuş ve Mısır ile dayanışma içinde olduğunu açıklamıştır (Bağcı, 1990:66-67).

Türkiye ve Irak arasındaki karşılıklı işbirliği antlaşması⁷ 24 Şubat 1955 tarihinde imzalanmıştır. Antlaşmada, iki ülke arasında bir paktın kurulduğu ve bunun ileride oluşturulacak savunma örgütünün çekirdeği olduğu açıkça ifade edilmiştir. Ayrıca antlaşmanın 5.maddesinde, paktın salt Ortadoğu devletleri ile sınırlı olmadığı, bölge dışındaki devletlere de açık olabileceği öngörülmektedir. Antlaşmaya katılabilmek için imzacı taraflarca tanınan bir devlet olma koşulu getirilmiştir. Irak, İsrail'i tanımadığı için bu devletin pakta girmesinin yolu böylece kesilmiştir. Yeni tarafların katılımı açısından antlaşmanın Arap Birliği üyelerine açık olduğunun ayrıca vurgulanması da dikkat çekici bir özellik olarak göze çarpmaktadır (Gönlübol vd., 1996:259; Gürün, 1983:356; T.C. Resmi Gazete Sayı:8942, 28.11.1955).

⁶ Pakt, “Arap Birliği Ortak Savunma ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması”na dayanmaktadır. Antlaşmayı, 13 Nisan 1950 tarihinde Kahire'de yedi Arap ülkesi imzalamıştır. Antlaşmada imzası olan kurucu Arap ülkeleri şunlardır: Irak, Lübnan, Mısır, Suriye, Suudi Arabistan, Ürdün ve Yemen. Bu antlaşmaya göre, bir üye ülkeye yapılan silahlı saldırı diğer üye ülkelere de yapılmış sayılacak ve antlaşmanın 2. Maddesine göre, Birleşmiş Milletler Şartı'nın 51. Maddesi ve Arap Birliği Pakti'nin 6. Maddesiyle uyumlu olacak biçimde tüm üye ülkelerce ortak olarak karşılık verilecektir.

⁷ Antlaşmayı TBMM “Türkiye ile Irak Arasında 24 Şubat 1955 Tarihinde İmzalanan Karşılıklı İş Birliği Antlaşmasının Tasdikina dair Kanun” adıyla onaylamıştır.

Türkiye’de ana muhalefetteki Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) de kurulmakta olan pakta karşı olumsuz bir tutum takınmamıştır. 18 Mart 1955 tarihinde İstanbul il kongresinde yaptığı bir konuşmada parti lideri İsmet İnönü, pakt girişimine karşı bazı Arap ülkelerince ortaya konan olumsuz görüşlerin zamanla ortadan kalkacağını umut ettiğini dile getirmiştir (Behramoğlu, 1973:102-103). Bu durumun, o dönem için Türk siyasal yaşamında, Ortadoğu’ya bakış açısından genellikle benzer düşüncelerin varlığını ortaya koyduğu söylenebilir.

II. Bağdat Paktı’na Tepkiler ve Paktın Büyümesi

Türkiye-İrak antlaşmasında özendirici rol oynayan ABD’nin bu antlaşmaya çok olumlu bir tepki verdiği görülmektedir. ABD Dışişleri Bakanlığı, antlaşmanın imzalanmasından bir gün sonra 25 Şubat tarihinde yaptığı resmi açıklamada, bu iki ülkenin oluşturduğu paktın olası bir komünist tecavüze karşı ortak bir iradenin görünümü olduğunu belirtmiştir (Gönlübol vd., 1996:260-261).

Ortadoğu’da bir savunma paktı kurulmasının ilk adımı olmasıyla, bu oluşum özellikle ABD açısından çok önemliydi. Çünkü ileride katılımlarla güçlendirilmesi hedeflenen bu pakt, kuramsal olarak NATO ve SEATO⁸ arasındaki boşluğu doldurma amacını gütmekteydi. Böylece komünist dünya Filipinler’den Batı Avrupa’ya kadar çevrelenmiş olacaktı (<https://history.state.gov/milestones/1953-1960/seato>, 29 Nisan 2016; Pratt, 1965:518).

ABD yetkilileri, Sovyetler Birliği’nin dış politikasının, barışçıl yolla ya da savaşla, komünist bir dünya devletinin kurulması amacına yönelik olarak inşa edildiğini düşünmekteydiler. Bu görüşten hareketle, oluşturulmasında öncülük ettiği ya da kuruluşunda önemli rolleri üstlendiği NATO, SEATO ve Bağdat Paktı gibi örgütlerin Sovyetler Birliği’ne karşı savunmaya yönelik olarak kurulduğu görüşünü ileri sürmekteydi. ABD’nin resmi görüşü, tüm bu paktların bütünüyle savunmaya yönelik örgütler olduğu biçimindeydi (Finletter, 1960:58-59).

Türkiye-İrak paktının kurulacağını duyurulmasından kısa bir süre sonra 19 Ocak 1955’te ABD Dışişleri Bakanı Dulles ile İsrail’in Washington Büyükelçisi Abba Eban bir araya gelerek pakt girişimini değerlendirmişlerdir. İsrail, ilke olarak Türk-İrak pakt girişimine karşı olmadığını söylemekle birlikte, özellikle ülkesinin dışarıda bırakılması iradesinin ortaya konmasının kendilerini rahatsız ettiğini belirtmiştir. İsrail, ABD tarafınca ileri sürülen paktın kendisine de yarar getireceği teorisine karşı çıkmış, bu girişimin Türkiye ile iyi olan

⁸ SEATO (Southeast Asia Treaty Organization- Güneydoğu Asya Antlaşması Örgütü) 1954 yılında ABD’nin öncülüğünde Güneydoğu Asya Bölgesi’nde özellikle Çin komünizminin potansiyel etkisine karşı kurulmuş uluslararası örgüttür.

ilişkilerini de bozabileceği yönünde kaygılarını dile getirmiştir (FRUS 1955-57 Vol. XII, 1991:9). Böylece bu paktla, Arap devletleri arasında derin görüş ayrılıkları olduğu gibi, 1947 yılından beri iyi devam eden Türkiye-İsrail ilişkileri de bozulmaya başlamıştır.

İsrail'in temel korkusu özellikle Ürdün'ün bu pakta katılmasından kaynaklanmaktaydı. İsrail, Ürdün'ün pakta katılarak Batı'dan silahlanma olanaklarını artırmasından kaygılanmasının yanı sıra yalıtılmışlığının ve güvenlik sorununun artmasından da çekinmekteydi (Grogin, 2001:191).

Türkiye-Irak paktın imzalandığı haberi Mısır'da büyük bir tepki yaratmıştır. O güne kadar Türkiye'nin zorlamalarıyla yaratılmaya çalışılan dostluk havası yerini şiddetli bir Türkiye karşıtlığına bırakmıştır. Mısır basını ve Arap Sesi radyosu Türkiye'ye karşı çok ağır yorumlar yapmaya başlamıştır (Dikerdem, 1990:119).

Mısır kurulmakta olan pakta karşı özellikle Arap ülkelerini kendi fikirleri doğrultusunda ikna çekme çabasına girmiştir. Çabalarının sonucunda da Suriye'yi kendi yanına çekmiş ve iki ülke 2 Mart'ta Irak'ı dışarıda bırakacak ve Arap Birliği Savunma Pakti'nin yerine geçecek yeni bir siyasi, ekonomik ve askeri antlaşma yapma konusunda görüş birliğine varmışlardır. Bu görüş birliğine Suudi Arabistan da katılmış ve 6 Mart'ta bu üç ülkenin başkentinden ortak bir bildiri yayınlanmış ve bildiriye Türkiye-Irak antlaşmasına katılmayacağı duyurulmuştur. Ayrıca, Arap dünyasını çeşitli alanlarda güçlü kılacak yeni bir antlaşmanın yapılacağı da duyuruda yer almıştır. Üç devletin kararına Yemen dışında katılan bir devlet olmamış, Lübnan ve Ürdün kendilerini bağlayacak bir yönelime girmemişlerdir. Suriye de, Mısır'ın tersine, Irak'ın dışarıda tutulmasına karşı çıkmış ve Bağdat'ta Suriye ile Irak arasında 14-19 Mart tarihleri arasında gizli görüşmeler yapılmış ancak bir sonuca varılamamıştır (KCA Vol. X 1955-56:14105-14106).

Suriye-Mısır Pakti'nin kurulacağı yönünde açıklama yapılmasının ardından Türkiye, bu oluşumun hayata geçmemesi için Suriye'ye yönelik diplomatik bir baskı kurma çabasına girmiştir. Türkiye Suriye'ye, Mısır'la pakta girmemesi konusunda sert dille yazılmış 7 ve 13 Mart 1955 tarihli iki nota vermiştir. Suriye 13 Mart'taki notayı üslubundan dolayı kabul edemeyeceğini bildirmiştir (KCA Vol. X 1955-56: 14106).

Büyük Britanya 30 Mart 1955'te Türkiye-Irak Pakti'na katılacağını ilan etmiş ve 4 Nisan 1955 tarihinde de resmen pakta üye olmuştur. Ardından da Irak'la, bu ülkedeki savunma çıkarlarını güvenceye almak üzere özel bir antlaşma imzalamıştır. Zaten Büyük Britanya'nın pakta katılmada acele etmesinin nedenlerinin başında da, Irak'la bu biçimde bir antlaşma imzalamak gelmekteydi (KCA Vol. X 1955-56:14137-14139).

Büyük Britanya'nın pakta katıldığı gün, Büyük Britanya ile Irak arasında 1930 tarihli ittifak antlaşmasının yerine geçecek özel bir antlaşma da imzalanmıştır (Gönlübol vd., 1996:264). Büyük Britanya'nın Türkiye-İrak Paktı'na katılması Büyük Britanya Parlamentosu'nda muhalefet tarafından da onay görmüştür. Hatta muhalefet lideri Herbert Morrison bu antlaşmayı “çok anlamlı bir başarı” olarak nitelemiştir. Muhalefetin eleştirdiği nokta ise paktın İsrail'e olan etkisiydi. Ancak Başbakan Anthony Eden, eğer pakt Ortadoğu'ya yeni bir güvenlik getirecekse bu durumdan İsrail'in de yararlanacağı düşüncesini ifade etmiştir (Bağcı, 1990:68-69).

Büyük Britanya'nın pakta katılımının ardından; Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanlığı, Ortadoğu'da “bazı Batılı Devletler” tarafından askeri gruplaşmalar yaratılıyor gerekçesiyle, 16 Nisan 1955'te bir bildiri yayınlarak bu durumu kınadığını ilan etmiştir. Ortadoğu devletleri üzerinde bir baskı ve şiddet ortamı kurulduğunu iddia eden Sovyetler Birliği, bunun sürmesi durumunda konuyu BM önüne getireceğini de söylemiştir (<http://legacy.fordham.edu/halsall/mod/1955Soviet-baghdad1.asp>, 18 Mart 2016).

Ortadoğu'da Batı yanlısı bir paktın kurulmasıyla birlikte Sovyetler Birliği, Ortadoğu'da daha aktif bir politika izlemeye karar vermiştir. 17 Nisan 1955 tarihli *Izvestiya* gazetesi, “Ortadoğu'da durum son zamanlarda bozulmaya yüz tutmuştur ve (Sovyetler Birliği) barış uğrunda Ortadoğu ülkeleri ile yakın ilişkileri geliştirmek için her şeyi yapmalıdır” diyerek Ortadoğu'ya girişinin sinyallerini vermiştir (Sander, 1967:7).

Pakistan'ın pakta katılabilmesi için 28-29 Haziran'da Ankara'da görüşmeler yapılmış ve 1 Temmuz tarihinde Pakistan pakta katılacağını resmen ilan etmiş ve 23 Eylül 1955'te de resmen katılmıştır (KCA Vol. X 1955-56: 14298,14454). Pakistan'ın katılımının ardından paktın üye sayısı 4'e yükselmiştir. İran hükümeti ise pakta katılacağını 11 Ekim 1955'te resmen açıklamış, bu durumu Irak'a resmen iletmiştir. İran'ın Pakta katılım kararını açıklamasının ardından Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Vyacheslav Molotov İran'ın Moskova'daki diplomatik temsilcisini çağırarak protestosunu iletmiştir. İran ise 16 Ekim tarihinde bu protestoyu kabul etmediğini Tahran'daki Sovyet diplomatına bildirmiştir. Pakta katılım kararı İran Parlamentosu'nda kabul edilmiş ve 3 Kasım 1955'te katılım süreci tamamlanmıştır (KCA Vol. X 1955-56:14485). İran'ın pakta katılması, bu ülkenin dış politikasında yeni bir dönemi işaret etmektedir. İran böylece bu pakta katılmakla Batı'nın desteğini daha fazla sağlayacağını ummuştur.

ABD, Pakistan ve İran'ın pakta katılmalarını özellikle “Kuzey Kuşağı” projesinin tamamlanması açısından çok önemli görmekteydi. İran'ın katılımından kısa bir süre önce, 1955 Ağustos'unda Washington'da yapılan ABD Dışişleri ve Savunma Bakanlığı'ndan

yetkililerle Büyük Britanyalı yetkililerin katıldığı “Ortadoğu Savunması” konulu ortak toplantıda, ABD'liler, İran'ın pakta katılımını özendirmek için askeri yardımları bir miktar artırmayı düşündüklerini ancak bu ülkeye bir baskı yapmak gibi bir niyetlerinin olmadığını söylemişlerdir (FRUS 1955-57 Vol. XII, 1991:139).

Paktın beş üyesi Kasım 1955'te merkezi Bağdat'ta bulunan resmi bir örgüt kurmuşlardır. Böylece *Bağdat Pakti* doğmuştur. Paktın doğuşunda önemli rol oynamış olan ABD ise pakta katılmaktan kaçınmıştır (Mc Ghee, 1992:261-262). Bununla birlikte ABD'nin komünist dünyanın çevrelenmesi politikasına katkı sağlaması bakımından pakt, büyük önem taşımaktaydı. 24 Ekim 1955 tarihli *Time* dergisi, Ortadoğu'daki paktın gelişmesi karşısında; komünist dünyanın, doğuda SEATO'dan başlayarak Pakistan, Irak, İran ve Türkiye oradan da NATO'ya bir demir zincirle çevrelenerek “ortak güvenlik sistemi”nin kurulduğunu bir harita üzerinde göstermiştir (Fleming, 1968:816).

İran'ın katılım kararını açıklamasıyla paktın gelişebileceği olasılığı Mısır başta olmak üzere pakta karşı çıkan Arap devletlerinin kaygılarını artırmıştır. 20 Ekim 1955'te Şam'da Mısır ile Suriye askeri bir pakt imzalamışlardır. Böylece bu iki devlet silahlı kuvvetlerini ortak bir komutanlık altında bir araya getirmeyi amaçlamaktaydı. Bu antlaşmadan tam bir hafta sonra da Mısır benzer bir antlaşmayı Suudi Arabistan'la imzalayarak Irak'ın Ortadoğu'da artmakta olan etkisini zayıflatmaya çalışmıştır (KCA Vol. X 1955-56:14485).

Büyük Britanya'nın Nisan 1955'te pakta katılımının ardından Türkiye, Suriye'ye karşı bazı yaptırımların uygulanmasını ve Ürdün gibi ülkelere de pakta katılımı yönünde baskı yapılmasını batılı müttefiklerine önermiştir. Türkiye bu konuyla ilgili olarak ABD ve Büyük Britanya'nın Ankara Büyükelçilerine bir memorandum sunmuştur. ABD öneriyi sıcak bakmamıştır. Bunun nedeni, çok nazik bir ortamda bulunan Arap-İsrail sorunu dolayısıyla ABD'nin, İsrail'e komşu olan Arap ülkelerini Bağdat Pakti'na katılmaya açıkça özendirmesinden kaçınmasıdır. Sonuçta, Suriye de dahil olmak üzere Lübnan ve Ürdün gibi ülkelere baskı uygulanmasına ABD karşı çıkmıştır. Aslında Büyük Britanya da aynı görüşü taşımakta olup ne özendirme ne de engelleme politikasından yanaydı (Sever, 1997: 144-145).

Türkiye, bölgeden pakta üye kazandırmak amacıyla Ortadoğu bölgelerindeki ülkelere üst düzey ziyaretler yapmıştır. Bu amaçla Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Dışişleri Bakanı, Ürdünlüleri pakta davet etmek üzere Kasım 1955'te Amman'a gitmişlerdir. Paktın asıl amacının Sovyetler Birliği'nin tehdidini önlemek olmasına karşın, Türkiye Ürdünlüleri'e paktın İsrail'e karşı caydırıcı bir unsur olarak da kullanılabilmesi mesajını vermiştir. Ancak Ürdün'ün böyle bir pakta katılabilmesi için ABD veya Büyük Britanya'nın özendirmesine gerek vardı. Büyük Britanya, ABD'nin tersine, Ürdün'ün pakta girmesine sıcak bakmaktaydı.

Pakt, Büyük Britanya'nın bölgedeki etkinliği açısından önem taşımaktaydı. Ürdün'ün pakta katılımını sağlamak amacıyla Kasım ayında Türk heyetinin ziyaretinin ardından Aralık ayında Büyük Britanya adına İmparatorluk Genelkurmay Başkanı Sir G.Templer, Amman'a gitmiştir (KCA Vol. X 1955-56:14646-14647).

Büyük Britanya'nın Ürdün'ü pakta katma girişimlerinin gerçekleştiği sıralarda 21 Kasım 1955'te Bağdat Paktı ülkeleri, paktın ilk toplantısını yapmışlardır. Toplantıda en önemli gündem maddesini Ürdün'ün pakta katılım sorunu oluşturmuştur. Bu ilk toplantıda, pakt üyeleri Büyük Britanya Dışişleri Bakanı Harold Macmillan'a Ürdün'ün de pakta dahil edilmesi gerekliliği konusunda baskı yapmışlardır. Macmillan Londra'ya dönüşünün ardından Kabine Savunma Komitesi'ne Ürdün'ün katılımı konusunu dile getirmiş ve Ürdün'ün buraya katılmaması durumunda Irak'ın pakttaki tek Arap devleti olarak kalacağını belirtmiştir. Bununla birlikte eğer Ürdün'ün pakta üyeliği sağlanırsa diğer Arap ülkelerinden katılım olabileceğini böylece Mısır ve Sovyet etkisinin kenara itilebileceğini söylemiştir (Cohen, 2005:98).

Bağdat Paktı'nın ilk toplantısına pakta üye ülkelerin tamamının Başbakanları katılmıştır. ABD'den Büyükelçi Waldemar J. Gallman, Amiral John A. Cassady ve General Forrest Caraway bu toplantıya gözlemci olarak katılmışlardır. ABD'li yetkililer açıklamalarında, toplantıda bulunmalarının ABD'nin Bağdat Paktı'na duyduğu ilgi ve paktın amaçlarına gösterdiği yakınlığın bir kanıtı olduğunu söylemişler pakta ülkelerinin desteğini ifade etmişlerdir (KCA Vol. X 1955-56:14565). Bunun ötesinde, geleceğe dönük olarak ABD'nin pakta resmen katılım konusunu açmamışlardır.

III. Bağdat Paktı'na Karşı Ortadoğu'da Gelişen Tepkiler

Bağdat Paktı'nın resmen kurulmasıyla Ortadoğu'nun üçe bölündüğü söylenebilir. Birinci grupta, paktta yer alan Türkiye, İran, Irak ve Pakistan bulunmaktadır. İkinci grubu ise pakta şiddetle karşı çıkan Mısır, Suriye, Suudi Arabistan ve Yemen oluşturmaktadır. Üçüncü grupta, her iki grubun dışında kalan Ürdün ve Lübnan yer almıştır (Armaoğlu, 1983:492).

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyetler Birliği bir zaman için bölge sorunlarından uzak durmuştur. Bunun başlıca nedeni, savaştan sonra bölgedeki Sovyet politik etkinliğinin azalması, güçlü komünist partilerin ve ulusal kurtuluş hareketlerinin bulunmamasıdır (Sander, 1967:7).

Sovyetler Birliği'nin, ülke lideri Joseph Stalin 1953'te öldüğünde planlı ve kesin çizgilere dayanan Arap dünyasına ilişkin programı bulunmuyordu. İsrail'i ilk tanıyan ülkelerden biri olan Sovyetler Birliği de bunun sonrasında bu ülkeye mesafeli bir politika izlediği gibi ulusalcı Arap liderlerine yaklaşma kararı alma hesapları yapmaya başlamıştır

(Zoppo, 1973:208). Bağdat Paketi, Sovyetler Birliği'ne bu olanağı vermiştir. Pakt, Sovyetler Birliği'ne karşı Ortadoğu'yu birleştirmek amacını gütmüşse de bu bölünme Sovyetler Birliği'nin bölgeye girişini kolaylaştırmıştır.

Büyük Britanya'nın Bağdat Paketi'ndeki konumunun belirginleşmesi ve Irak'ın Arap Birliği içinde liderliğe özendirilmesi, Mısır'la Sovyetler Birliği'nin birbirlerine yaklaşmasına yol açan etkenler olmuştur. 1955 yılı içinde gerçekleştirilen Sovyetler Birliği-Mısır Silah Antlaşmasıyla Mısır, 1830'lardan itibaren ilk kez büyük miktarda askeri araç-gereç edinebilmiştir (Hurewitz, 1980:139).

Mısır'ın Sovyetler Birliği ile ilişkilerini geliştirmesiyle birlikte söylemlerinde de bunun izleri görölmektedir. Nasır, Bağdat Paketi'ni "emperyalist" bir mekanizma olarak nitelermeye başlamıştır (Kamel, 1974:10). Nasır, 1 Haziran 1956'da yaptığı konuşmada, Bağdat Paketi'ne karşı Mısır'ın güçlü ordusuyla direnme gücünün var olduğunu söylemiştir. Nasır'ın bu söylevinin ana başlıklarını ilk olarak 28 Mart 1955'te ortaya koyduğu Mısır devriminin altı ilkesi oluşturmuştur. Bu ilkeler şunlardır: 1) Emperyalizmin sona erdirilmesi, 2) Feodalizmin ortadan kaldırılması, 3) Tekellerin ve sermayenin politik egemenliğinin kırılması, 4) Sosyal adaletin sağlanması, 5) Güçlü ulusal ordunun kurulması, 6) Gerçek demokratik bir sistemin kurulması (Binder, 1964:210). O dönem için özellikle ilk dört ilkede açıkça Sovyet etkisinin ideolojik varlığı hissedilmektedir.

Bağdat Paketi'ne katılan ülkelerin her birinin katılım nedenlerinin aslında büyük farklılıklar taşıdığı görölmektedir. Paktın kurulmasının ardından Büyük Britanya ve Pakistan bu pakta çok değişik nedenlerle girmişlerdir. Pakistan, düşmanı Hindistan'a karşı gücünü dengelemek için -Bağdat Paketi aracılığıyla- ABD'den yardım alabilmeyi amaçlarken, Büyük Britanya'nın pakta katılım nedenini ise, Irak'taki üslerini koruyarak Ortadoğu'daki varlığını sürdürmek oluşturmuştur. Yani, bu iki devletin Bağdat Paketi'ne katılmalarının ilk ve en önemli nedenlerin hiçbir ortak yanı yoktu (Gönlübol, 1979:77). ABD'nin bu projeyi tasarlarırken düşündüğü nedenler, diğer ülkeler için çok da birincil nedenler oluşturmuyordu.

Türkiye, ABD'nin Bağdat Paketi'ne girmesi konusunda bu ülkeye sürekli görüşler sunmuştur. Ancak, ABD hükümeti çeşitli politik nedenlerden dolayı pakta katılmaya daima soğuk bakmıştır. Irak'taki Amerikan Büyükelçisi kendi hükümeti ile aynı görüşleri taşımamaktaydı. ABD'nin Irak Büyükelçisi Waldemar Gallman, ABD'nin şu nedenlerden dolayı pakta girmesini bir raporunda şöyle savunmaktaydı:

1. Kuzey Kuşaağı kavramını ABD başlatmıştır ve Türkiye-Irak Paketi'nin oluşması için aşılama ve özendirme bulunmuştur.

2. ABD'nin, Büyük Britanya ile bölgede bir birlik içinde bulunması Ortadoğu ülkelerinde de özgür dünyanın savunulması bakımından ABD'nin çalıştığını kanıtlayacaktır.

3. Bu beraberlik ABD'nin bölgedeki etkinliğini artıracaktır.

4. ABD'nin pakta girmesi maddi yükümlülüğünü artırmayacaktır. NATO'ya üye olunması nedeniyle bazı yükümlülükler zaten üstlenilmiştir ve Irak'a da askeri yardım genişletilmiştir.

5. Pakta katılınması durumunda, paktın İsrail'in aleyhine kullanılabileceği yönündeki kaygılar da azalacaktır.

6. Katılım, Nuri Sait ile diğer Iraklı liderlerin kafasında Türkler'den kaynaklanan Musul ile ilgili korkularını yatıştırılmasına da yardımcı olabilecektir.

7. Nuri Sait, Irak'ı Türkiye ve Batı ile bir araya getirmekle çok büyük cesaret göstermiştir. Bu yüzden ülkesinde olduğu kadar Arap komşuları ile olan ilişkilerinde de riske girmiştir. Bu açıdan Nuri Sait ABD'nin tam desteğini hak etmektedir.

8. ABD açıkça Mısır'ın, Suriye'nin ve Suudi Arabistan'ın Bağdat Pakti'nin dışında bırakılarak yabancılaştırılmalarını onaylamadığını bildirmiştir. Çünkü, bu ülkeler olmadan paktın etkisiz ve sağlıklı bir savunma girişimi olacağı inancı belirtilmiştir (FRUS 1955-57 Vol. XII, 1991:35-36).

Bağdat Pakti üyeleri ABD'nin bu pakta katılmasını çok istedikleri halde Washington bu pakta katılmamak yönünde bir tercih sergilemiştir. ABD'nin bu pakta katılmamasının bazı önemli nedenleri bulunmaktadır. Dışişleri Bakanı Dulles, Bağdat Pakti konusunda; Türkiye, Irak, İran ve Pakistan Büyükelçileriyle yaptığı Aralık 1956'daki bir toplantıda ve Savunma Bakanı Charles Wilson'un Başkan Eisenhower'a gönderdiği bir mektupta bu nedenler ortaya konmuştur. ABD, bu pakta katılması durumunda Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu'da yeni politikalar geliştirerek, burada kendisi açısından zemin kazanmaya yönelik hareketlere girişebileceğini düşünmüştür. Bir başka neden ise İsrail unsurudur. İsrail, baştan beri kurulan bu pakttan tedirgin olmuştur. ABD bu pakta katılarak yakın müttefiki olan İsrail'i daha fazla kaygılandırmak istememiştir. Diğer bir neden, içsel bir unsurdan kaynaklanmaktadır. ABD'nin bu pakta katılması durumunda bu katılım işleminin ABD Senatosu'nda onaylanması zorunluluğu bulunduğundan, ABD yönetimi Ortadoğu politikasının iç politika konusu yapılmasını istememiştir (FRUS 1955-57 Vol. XII, 1991:370, 374-375).

Ayrıca, ABD'nin Hindistan karşısındaki konumu, Bağdat Pakti üyesi olan Pakistan'a yaptığı askeri yardımlar nedeniyle hassaslaşmıştır. ABD'nin örgüte girmeyerek Hindistan'la olan ilişkilerini kötüleştirmek istememesi de pakta katılmama nedenleri arasında sayılabilir (Akşin,1959:115).

IV. Bağdat Pakti'nin Sona Eriş Süreci ve Irak Darbesi

Türkiye DP iktidarı döneminde (1950-1960) gerek güvenlik politikaları gerek izlenmiş olduğu ekonomik politikalar nedeniyle Amerikan yardımına ihtiyaç duymuştur. Böylece Ortadoğu'da Batı'nın çıkarlarını savunmak rolünü üstlenmiştir. Bu bağlamda Bağdat Pakti'nin kuruluş çabalarında Türkiye, kendi isteğiyle liderlik görevini üzerine almıştır. Ancak bu liderlik Batı'ya karşı bir oluşumun değil tam tersine bölgede Batı'nın çıkarlarını da koruyarak konumunu güçlendirmek istemesinin bir sonucudur.

Batı'nın Ortadoğu'daki çıkarlarını Türkiye'nin kendi güvenlik çıkarlarıyla özdeş olarak algılayan Menderes döneminde ülke, bölgede bilinçli olarak "Batı Klubü"nin aktif bir üyesi rolünü üstlenmiştir. Adnan Menderes hükümeti, bölgedeki "anahtar rolü"nü sürekli biçimde korumak istemiştir (Bağcı, 1990:41).

Batı'nın aktif bir savunucusu rolünü sürdürmek bakımından da Türkiye, her platformda Batı'nın sözcülüğünü üstlenmiştir. Endonezya'nın Bandung kentinde 18- 24 Nisan 1955 tarihlerinde *Asya Afrika Zirve Konferansı* toplanmıştır. Bu toplantıya NATO üyelerinden yalnızca Türkiye katılmıştır. Konferansa katılan ülkeler, Çin dışında, konferans sonrası Tarafsızlar (Bağlantısızlar) Bloku'nu oluşturmuşlardır. Türkiye'yi bu konferansta Başbakan Yardımcısı Fatin Rüştü Zorlu temsil etmiştir (Günver, 1985:52). Bandung Konferansı'nda Türkiye'nin uyguladığı politika her ne kadar kendi açısından sıkıntılı anlara yol açsa da uygulamak istediği politikayı, diplomatik açıdan konferansta başarıyla savunmuştur (Yavuzalp, 1991:74).

Konferans sırasında Zorlu ile bağımsızlığını yeni kazanmış Asya ve Afrika devletlerinin tarafsızlık politikası izlemelerinin en doğru seçim olacağını savunan Hindistan Başbakanı Jawaharlal Nehru arasında nerdeyse bir "düello" ortaya çıkmıştır. Nehru, konferansta Türkiye'yi Batı'nın "Avukatı" olarak görüp, saldırgan sayılabilecek nitelikte konuşmalar yapmıştır. Nehru, Akdeniz'deki tüm ittifakları reddetmiş ve "her ittifak kendisine üye olarak katılan ülkelere güvensizlik getirdi" demiştir. Nehru, NATO'yu da kolonyalizmin güçlü bir koruyucu organizasyonu olarak gördüğünü konferansta söylemiştir (Bağcı, 1990:61-62).

Bağdat Paktının, Türkiye'nin dış politikası bakımından etkilerinden biri de İsrail ile olan ilişkileri bağlamında ortaya çıkmıştır. İsrail'i tanıyan tek Müslüman ülke olan Türkiye'nin Bağdat Pakti'nda oynadığı aktif rol İsrail ile olan ilişkilerine olumsuz yansımıştır. Türkiye Bağdat Pakti'na girmesiyle birlikte dış politika kararlarından ilkinin İsrail'deki elçisini geri çekmek oluşturmuştur. Bu karar paktın geleceği açısından yararlı olabileceği amacıyla alınmış olmasına karşın Arap ülkelerini tatmin etmemiştir (Öke, 1987:66).

Pakta karşı çıkmış olan İsrail, ilk olarak paktın hazırlıklarında huzursuzluk hissetmeye başlamıştır. Paktın kurulmasına dönük ilk Türk-İrak bildirgesinde; İsrail saldırısı olması durumunda, Türkiye'nin Irak'a yardım edeceği duyurulmuştur. Ayrıca İsrail'in 1947 tarihli BM sınırlarına çekilmesine yönelik Türkiye'nin Irak'la yapmış olduğu mektup değişimi İsrail'in huzursuzluğunu artırmıştır. Gerçi Türkiye, Irak'la görüşmelere başlamadan önce İsrail'e, iki ülke ilişkilerinde bir değişiklik olmayacağı güvencesini verse de, bu, İsrail'i inandırmaya yetmemiştir. İsrail, Türkiye'den kaynaklanan kaygılarını müttefikleri Büyük Britanya ve ABD'ye iletmiştir. Bu ülkeler ise İsrail'e güven vermeye çalışarak bu durumun Irak'ın desteğinin kazanılması amacıyla yönelik olduğunu belirtmişlerdir. Bununla beraber Büyük Britanya ve ABD, Türkiye'den Filistin sorununa yönelik Irak'la yapılan mektup değişimi sonucu ortaya çıkan anlayışın Türkiye-İrak Antlaşması'na metin olarak konulmamasını istemiştir. Bu mektupların, ilgiyi Sovyet tehlikesinden çok Filistin sorununa çekerek, antlaşmanın amaçlanandan farklı bir hedefe yönelebileceği konusunda Türkiye'nin dikkatini çekmişlerdir. Türkiye, bu mektupların içeriklerini antlaşmaya sokmak gibi bir amacının olmadığını söylemiş ve gerçekten de mektuplar antlaşmada yer almamıştır (Sever, 1997:128-129).

Türkiye'nin Bağdat Paketi'nin kuruluşu sırasında ortaya koyduğu politikaların sonucu olarak Arap ülkeleri ile olan ilişkiler genel olarak -İrak dışında- kötüleşmiştir. Özellikle Büyük Britanya'nın bölgede varlığını sürdürmek istemesi, bu ülkenin eski bir sömürge gücü olması nedeniyle Arap devletlerinin tepkisini çekmiştir (Gönlübol vd., 1996:270-271).

Bağdat Paketi sürecinde Arap ülkeleri içinde istisnai bir örnek sergilemiş olan Irak rejiminin politikalarını tümüyle Batı'ya endekslemesi ve Türkiye'nin yanında yer alarak diğer Arap ülkelerini karşısına alması Irak içerisinde Batı karşıtı bir askeri kliğin güçlenmesine ve sonuçta iktidarı ele almasına yol açmıştır. 14 Temmuz 1958'de General Abdülkerim Kasım liderliğinde Bağımsız Subaylar olarak adlandırılan bir askeri klik Başbakan Nuri Said ile Kral Faysal'ı öldürerek iktidarı ele almıştır.

İrak darbesi, Bağdat radyosunun 14 Temmuz 1958 sabahı yayınladığı bir bildiri ile duyurulmuştur. Bildiri Irak'ta, "ulusal birlik çerçevesinde diğer Arap devletleriyle kardeşlik bağları kurarak, Bandung Konferansı kararları ile Birleşmiş Milletler Antlaşması'nı benimseyen ve Irak'ın çıkarına olan bütün uluslararası taahütlere uygun davranacak bir cumhuriyetin kurulmuş olduğunu" duyurmuştur. Irak'ta yönetim değişikliği olur olmaz sıkıyönetim ilan edilmiş ve bütün sınırlar kapatılarak dışarıyla yapılan haberleşmeye sansür konulmuştur. Darbe sonrasındaki ilk 48 saat boyunca Irak'taki gelişmeleri bütün dünya Bağdat radyosundan yayınlanan haberlerden izlemek durumunda kalmıştır. Radyodaki

haberlerde Velihaht Prens Abdülillah ve Nuri Sait Paşa'nın yaşanan olaylarda öldürüldüğü, General Abdülkerim Kasım'ın başkanlığında bir Bakanlar Kurulu'nun kurulduğu, Kral'ın sahip olduğu yetkileri kullanmak üzere üç kişilik bir "Egemenlik Meclisi"nin oluşturulduğu duyurulmuştur (KCA Vol. XI 1957-58:16305-16306).

Irak darbesinin lideri Abdülkerim Kasım *The Times* gazetesinin Bağdat muhabirine verdiği demeçte yeni yönetimin amaçlarını ve devrimin niteliğini o dönemde şöyle ortaya koymuştur:

1. Devrim birdenbire oluşmuş bir hareket olmayıp Irak'ın Ortadoğu ve dünya politikasındaki durumu göz önünde tutularak, uzun bir düşünce ve hazırlık evresinden sonra yapılmıştır.

2. Devrim Batı'ya karşı yapılmamıştır. İki tarafın da çıkarlarının gerektirdiği ölçüde, Irak, Batı ile işbirliğini sürdürecektir.

3. Devrimin amacı Irak halkının hayat düzeyini yükseltmek ve bir hukuk devleti kurmaktır. Krallık yönetimi ülkenin gelişmesini sağlamadığı gibi yasalara ve adalete de uygun davranmamaktaydı.

4. Bundan sonra, Irak kendisine karşı iyi niyet gösteren devletler ile dost olacaktır. Eski yönetim döneminde ise Irak'ın yabancı devletlerle olan ilişkileri, yöneticilerin kişisel dostluk ve çıkarlarına dayanmaktaydı (KCA Vol. X 1955-56:16306).

14 Temmuz darbesi ile Irak'taki Batı yanlısı rejim sona ermiştir. Darbenin olduğu gün, Ankara'da Bağdat Pakti toplantısı için Irak Kralı Faysal beklenmekteydi. 14-19 Temmuz 1958 tarihleri arasında Bağdat Pakti toplantısına katılmak için gelen Pakistan Cumhurbaşkanı, İran Şahı ve Türk liderler, Kral Faysal ile Başbakan Nuri Said'in öldürüldüğü haberini duyduklarında büyük bir şok yaşamışlardır. Bu gelişmeyle Bağdat Pakti da böylece risk altına girmektedir. Pakt devletleri konuyla ilgili görüş alışverişinde bulunarak 16 Temmuz 1958'de Başkan Eisenhower'a ortak bir mesaj göndermişlerdir. Mesajda darbenin, Nasır ve komünistlerin etkisinin sonucu olduğunu savunmuşlardır. Üç ülke ABD'den Eisenhower Doktrini'nin⁹ Irak'ta devreye sokulmasını istemişlerdir (Armaoğlu, 1991:240-249; FRUS 1958-60 Vol. XI, 1992:306-307).

⁹ ABD başkanı Eisenhower'ın 5 Ocak 1957'de Kongre'ye gönderdiği mesajın içinde yer alan düşünceler dizisi Eisenhower Doktrini olarak adlandırılmaktadır. Mesajda, Sovyet nüfuzunun bölgede yükselmesi olasılığına karşı Ortadoğu ülkelerine askeri ve ekonomik yardım konusunda Başkan'ın yetkilendirilmesi çağrısı yapılmaktadır. Çağrıda askeri müdahale konusunda da yetki isteği bulunmaktaydı.

İstanbul'da toplantı durumunda bulunan Bağdat Paktı'na üye devletlerden Türkiye, İran ve Pakistan toplantı sonucunda yayınladıkları ortak bildiriye Irak'taki darbeyi, "uluslararası haydutluk" ve "bir vahşet" olarak nitelendirmişlerdir (Armaoğlu, 1991:255-257).

Türkiye, bu gelişmeler üzerine 17 Temmuz'da ABD'ye başvurarak müdahale etmek niyetinde olduğunu bildirmiştir. ABD'nin kendisini manen ve maddi olarak desteklemesini istemiştir (Armaoğlu, 1983: 509).

Irak darbesi karşısında İsrail de büyük bir kaygıya kapılmıştır. Irak'ta yaşanan gelişmelerin benzerlerinin diğer Ortadoğu ülkelerin de yaşanması durumunda kendi güvenliklerinin büyük bir tehlike içine gireceğini İsrail Başbakanı David Ben Gurion, darbenin ertesinde 15 Temmuz günü ABD'nin Tel-Aviv Büyükelçisi Edward B. Lawson'a aktarmıştır. İsrail, ABD'den bölgedeki Batı yanlısı rejimlerin desteklenmesini istemiş, ayrıca Irak'taki gelişmeleri ABD'den silah alımı yapabilmesi için bir fırsat olarak göreyerek bu ülkeden silah isteğinde bulunmuştur (FRUS 1958-60 Vol. XII, 1993:316-317).

Türkiye, yeni rejimi tanımamakta Bağdat Paktı üyeleri arasında en çok direneni olmuştur. Ürdün Kralı Hüseyin, Irak'taki darbenin ardından Ürdün-İrak Federasyonu'nun¹⁰ başkanlığını üstlendiğini söylemiştir. Türkiye, Ürdün-İrak Federasyonu'nun sürdürdüğü tezini desteklemiş ve federasyonun devlet başkanlığını Ürdün Kralı Hüseyin'in sürdürdüğü görüşünde ısrar etmiştir (Dikerdem, 1990:175; (Gönlübol vd., 1996:302).

Irak darbesinin yapıldığı haberi Ankara'ya geldiğinde, Türkiye Başbakanı Menderes, Pakistan ve İranlı yetkililere, Irak'a müdahale edilmesini önermiştir. Ancak Pakistan ve İran bu öneriyi kabul etmemiştir. Bunun üzerine Menderes, "O halde biz gereğini yaparız" demiş ve Irak sınırına hemen bir kolordu gönderilmesini istemiştir. Ancak başta Cumhurbaşkanı Celal Bayar olmak üzere, Dışişleri Bakanı Zorlu devreye girmiş ve bunun Irak'a bir savaş ilanı anlamına geleceğini söyleyerek, bu girişimi doğru bulmadıklarını belirtmişlerdir (Bağlum, 1991:222).

Türkiye'nin Irak darbesi sonrası bu ülkeye müdahaleye niyetlenmesi Sovyetler Birliği'ni harekete geçirmiştir. Darbe lideri General Kasım'dan yana bir tavır almaya başlayan Sovyetler Birliği, 24 Temmuz'da Türkiye'ye bir nota vererek, silahlı bir çatışmanın getireceği "ağır sorumluluklar" konusunda Türkiye'yi uyarmıştır. Sovyetler Birliği'nin bu sert tutumuyla yeni bir Doğu-Batı gerginliği ortaya çıkmıştır (KCA Vol. XI 1957-58:16335-16336).

¹⁰ Irak ve Ürdün 1958'in Şubat ayında bir antlaşmayla Ortadoğu'da gevşek bir konfederal oluşum ortaya çıkarmışlardır.

Sovyetler Birliği, Irak darbesini bölgede Batı'nın çıkarlarını savunan bir rejimin devrilmesi bakımından sevinçle karşılamıştır. Sovyetler Birliği Komünist Partisi Genel Sekreteri Nikita Kruşçev partisinin 27 Ocak - 4 Şubat 1959 tarihleri arasında Kremlin'de toplanan XXI. Kongre'sinde Irak'taki 1958 darbesi üzerine görüşlerini açıklamıştır. Kruşçev burada yaptığı konuşmada bu hareketi, ulusal kurtuluş hareketlerinin en yakın örneği olarak gördüğünü söylemiş ve Irak'ta liderliği üstlenen Kasım'ın Sovyet halkının içten saygısını kazandığını söylemiştir (Sander, 1967:29).

Sovyetler Birliği, Irak'ta eski rejimin sürdürülmesine yönelik bir Batı müdahalesinden kaygılanmasına karşın, ABD böyle bir müdahaleden yana olmamıştır. Türkiye'de de aydınlar ve muhalefet partileri Irak'a yapılacak bir müdahalenin bir serüven olacağını söyleyerek bu duruma şiddetle karşı çıkmışlar, sonuçta hükümetin daha ileri adımlar atmasına engel olmuşlardır (Armaoğlu, 1983: 513-514).

Irak darbesinin ardından Bağdat Pakti'nin Irak dışındaki üyeleri ile ABD Dışişleri Bakanı Dulles, Ortadoğu'daki gelişmeleri değerlendirmek üzere 28 Temmuz 1958'de Londra'da bir araya gelmişlerdir. Toplantıda paktın devamına karar verilmiştir. Bu toplantıda ABD'nin Türkiye, İran ve Pakistan ile ikili güvenlik ve savunma antlaşmaları imzalayacağı kararının alındığı açıklanmıştır (Sever, 1997:241).

Temmuz ayı sonlarına doğru ABD Dışişleri Bakanlığı istihbarat raporlarında yeni Irak rejimine karşı ılımlı görüşler ileri sürülmeye başlanmıştır. Bağdat'tan gelen istihbarat raporlarında yeni rejimle ilgili şu yargılar başkent Washington'a aktarılmıştır:

1. Yeni rejim Batı'yla dostça ilişkiler içindedir.
2. Uluslararası antlaşmalara bağlılığın sürdürüleceği görülmektedir.
3. En azından bir süre için Bağdat Pakti üyeliği korunacaktır.
4. Petrol üretimi ulusallaştırılmayacaktır.
5. Birleşik Arap Cumhuriyeti¹¹ tanınmakla birlikte Irak bu oluşuma katılmayacaktır. Ayrıca yeni rejimin, Sovyetler Birliği ve komünist ülkelerle ilişkiler kuracağını vurgulamasına karşın komünist etkinin çok güçlü olmayacağı görülmektedir (KCA Vol. XI 1957-58:16305; FRUS 1958-60

Vol. XII, 1993:334).

Temmuz ayı sonuna doğru Batılı devletler yeni Irak rejimini tanımaya başlamışlardır. Almanya ve İtalya'dan başka ABD ve Büyük Britanya da yeni rejimi tanımışlardır. Türkiye

¹¹ Suriye ve Mısır 14 Eylül 1957'de imzaladıkları bir antlaşmayla 1 Şubat 1958'den itibaren "Birleşik Arap Cumhuriyeti" adıyla birleşmişlerdir.

de, Londra'daki 28 Temmuz 1958 Bağdat Paktı toplantısının ardından, gönülsüz de olsa, 31 Temmuz'da yeni rejimi tanımak zorunda kalmıştır (Sever, 1997:217).

Irak darbesinin gerçekleştiği dönemde Türkiye'de muhalefet, Irak darbesiyle ilgili olarak hükümetin takındığı tavrıdan büyük bir rahatsızlık duymuştur. CHP lideri İsmet İnönü 2 Ağustos 1958'de bir basın toplantısı düzenleyerek, Menderes Hükümeti'nin dış politikasını eleştirmiş ve Menderes'i Ortadoğu'da "serüven politikası" izlemekle suçlamıştır (Bağcı, 1990:97).

Irak'ın Bağdat Paktı'ndan resmen ayrılması 24 Mart 1959 tarihinde gerçekleşmiştir. 1959'un Ağustos ayında paktın adının CENTO'ya dönüşmesi ile birlikte Ankara örgütün yeni merkezi olmuştur. CENTO üyesi ülkeler 7-9 Ekim 1959 tarihleri arasında ABD'nin yeni Dışişleri Bakanı Christian Herter'in başkanlığında Washington'da toplanmışlardır. ABD, burada kendisine yapılan bütün çağrılara karşın katılım önerisini bir kez daha kabul etmemiştir (Bağcı, 1990:97). Bunun ardından paktın, siyasi yönü bütünüyle sona ermiş, örgüt silik bir teknik, kültürel işbirliği organizasyonuna dönüşmüştür.

Sonuç

Asıl olarak ABD tarafından tasarlanan ve Kuzey Kuşağı ülkelerini içerecek bir pakt projesi olan Bağdat Paktı'nın beklenen sonuçları sağlayamadığı söylenebilir. ABD tarafından Sovyetler Birliği'ne karşı bir set çekilmesi projesi olarak düşünülen pakt, tam tersine Sovyetler Birliği'nin bölgedeki popülaritesini yükseltmiştir. Paktın, bölgede Batı emperyalizminin yansıması olarak görülmesi karşısında, Sovyetler Birliği propaganda atağına girişerek bir sempati kazanmıştır.

Sovyetler Birliği, İsrail'i ilk tanıyan ülkelerden biri olması nedeniyle Arap ülkeleri üzerinde bir sempatisi ve etkinliği bulunmuyordu. Bağdat Paktı projesinin, Arap ülkelerinde ortaya çıkardığı kamplaşma Sovyetler Birliği'nin bölgeye girişini kolaylaştırmıştır. Özellikle, Büyük Britanya'nın pakt içerisindeki etkin konumu ve bu ülkenin sömürgeci geçmişi karşısında Mısır net biçimde Sovyetler Birliği ile yakınlaşmıştır. Pakt projesinde Irak'ın Arap ülkeleri arasında liderliğe özendirilmesi bu yakınlaşmanın başlıca nedenlerindedir.

Bağdat Paktı'nın ortaya çıkış süreciyle birlikte Irak dışındaki hiçbir Arap ülkesi bu oluşuma destek vermemiştir. Bununla birlikte, şiddetle pakta karşı çıkan ülkeler olduğu gibi daha ortada bir tavır sergileyen Ürdün ve Lübnan'ın yer aldığı bir grup da belirlemiştir. Pakt yanlısı Türkiye, İran ve Irak karşısında ise başını Mısır ve Suriye'nin çektiği keskin karşıtlar grubu ortaya çıkmış ve Ortadoğu'daki bölünme derinleşmiştir.

Türkiye'nin Bağdat Pakti içerisinde oynadığı rol ise özel bir konum göstermektedir. Asıl olarak paktın fikrîsel önderinin ABD olmasına karşın, bu ülke pakta resmen hiçbir zaman dahil olmamıştır. Türkiye böylece paktın asıl kurucu ülkesi olarak ortaya çıkmıştır. Nitekim, paktın hukuki kuruluş belgesi olan Türkiye-İrak Dostluk Antlaşması'nın imzalanmasından itibaren paktın oluşumu ve gelişmesi için büyük bir çaba içersine girmiştir.

Türkiye paktın kuruluş yıllarında ihtiyaç duyduğu Amerikan yardımlarına erişmek için Ortadoğu'da Batı'nın çıkarlarını savunma işlevini gönüllü olarak yerine getirmiştir. Türkiye, bilinçli olarak "Batı Klübü"nü bölgedeki aktif temsilciliğine soyunmuştur. Türkiye'nin üstlendiği bu yeni rol, cumhuriyetin kuruluşundan itibaren ilk kez ülkenin ilgisini bu kadar yoğun biçimde Ortadoğu ve Arap ülkelerine yöneltmiştir. Bununla birlikte bu ilgi, genel olarak Arap ülkeleri nezdinde bir Türkiye karşıtlığının büyümesi ve gelişmesi sonucunu getirmiştir. Kendisine yakın tek Arap ülkesi olan Irak'ta da iktidarı Batı bloku karşıtı bir rejimin devralması, Türkiye'nin neredeyse tüm Arap ülkeleri nezdindeki algısının uzun yıllar için "Batı Avukatı" biçiminde oluşmasına neden olmuştur.

ABD, bu projenin başarısızlığı karşısında doğrudan Arap ülkelerini böylesine keskin biçimde ayırtıracak bu düşüncenin çok akılcı olmadığını da farkına varmıştır. Nitekim, örgütün CENTO'ya dönüşmesinin ardından ABD, bölgeye yönelik olarak daha çok ikili güvenlik ve savunma anlaşmaları yoluyla etkinliğini artırma ve güçlendirme yolunu tercih etmiştir.

Kaynakça

- Akşin, Aptülahat. Türkiye'nin 1945 Den Sonraki Dış Politika Gelişmeleri Orta Doğu Meseleleri, İstanbul, (Yayınevi Yok), 1959.
- Armaoğlu, Fahir. 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1983.
- Armaoğlu, Fahir. Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu (AKDITYK) Türk Tarihi Kurumu (TTK) Yayınları, 1991.
- Bağcı, Hüseyin. Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası, Ankara, İmge Kitabevi, 1990.
- Bağlum, Kemal. Anıpolitik 1945-1960, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1991.
- Behramoğlu, Namık. Türkiye-Amerikan İlişkileri (Demokrat Parti Dönemi), İstanbul, Yar Yayınları, 1973.
- Binder, Leonard. The Ideological Revolution in the Middle East, New York, John Wiley&Sons Inc., 1964.
- Cohen, Michael J. Strategy and Politics in the Middle East 1954-1960 Defending the Northern Tier, London-New York, Frank Cass, 2005.
- Dikerdem, Mahmut. Ortadoğu'da Devrim Yılları (Bir Büyükelçinin Anıları), İstanbul, Cem Yayınevi, 1990.
- Finletter, Thomas K. Foreign Policy: The Next Phase, The 1960s, New York, Harper&Brothers, 1960.
- Fleming, D.F. The Cold War and Its Origins 1917-1960, Volume Two: 1950-1960, London, George Allen and Unwin Ltd., 1968.
- Gönlübol, Mehmet, Cem Sar, A.Şükrü Esmer, Oral Sander, Haluk Ülman, Suat Bilge, Duygu Sezer, Ömer Kürkçüoğlu, Hakan Bingün. Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995), Ankara, Siyasal Kitabevi, 1996.
- Gönlübol, Mehmet. Uluslararası Politika İlkeler-Kavramlar-Kurumlar, Ankara, S Yayınları, 1979.
- Grogin, Robert C. Natural Enemies, The United States and the Soviet Union in the Cold War, 1917-1991, Lenham, Maryland, Lexington Books, 2001.
- Günver, Semih. Fatin Rüştü Zorlu'nun Öyküsü, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1985.
- Gürün, Kamuran. Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939'dan Günümüze Kadar), Ankara, Ankara Üniversitesi (AÜ) Siyasal Bilgiler Fakültesi (SBF) Yayınları, 1983.

- <http://2001-2009.state.gov/r/pa/ho/time/lq/98683.htm> , 18 Mart 2016.
- <https://history.state.gov/milestones/1953-1960/seato> , 29 Nisan 2016.
- <http://legacy.fordham.edu/halsall/mod/1955Soviet-baghdad1.asp> , 18 Mart 2016.
- <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=10171> , 18 Mart 2016.
- Hurewitz, J.C. Orta Doğu Siyaseti: Askeri Boyutlar, çev. Nusret Özselçuk, Ankara, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Stratejik Etüt Yayınları, 1980.
- “Joint Defence and Economic Co-operation Treaty Between the States of Arab League,” The American Journal of International Law, Volume:49, No:2 (Supplement: Official Documents), April 1955, s.51-54.
- Kamel, Ayhan. “Türkiye’nin Arap Dünyası ile İlişkileri,” Dış Politika-Foreign Policy, Cilt:4, No:4, 1974, s.5-20.
- Kürkçüoğlu, Ömer E. Türkiye’nin Arap Orta Doğu’suna Karşı Politikası (1945-1970), Ankara, AÜ SBF Yayınları, 1972.
- McGhee, George. ABD-Türkiye-NATO-Ortadoğu, çev. Belkıs Çorakçı, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1992.
- Öke, M.Kemal. Tarihten Günümüze Filistin Sorunu ve Türkler (1880-1980), Ankara, Kıbrıs Türk Kültür Derneği Genel Merkezi Yayını, 1987.
- Pratt, Julius W. A History of United States Foreign Policy, Englewood Cliffs, New Jersey, Prentice Hall-New Jersey, Prentice-Hall Inc., 1965.
- Sander, Oral. XX., XXI. Ve XXII. Kongreler ve Sovyet Dış Politikası, Ankara, AÜ SBF Yayınları, 1967.
- Sever, Ayşegül. Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Orta Doğu, İstanbul, Boyut Kitapları, 1997.
- T.C. Resmi Gazete, Sayı: 6536, 19 Şubat 1947.
- T.C. Resmi Gazete, Sayı:6705, 12 Eylül 1947.
- T.C. Resmi Gazete, Sayı:8730, 16 Haziran 1954.
- T.C. Resmi Gazete, Sayı:8942, 28 Kasım 1955.
- Vatikiotis, P.J. Arab Regional Politics in the Middle East, London, Croom Helm Ltd., 1984.
- Yavuzalp, Ercüment. Menderes’le Anılar, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1991.
- Yeşilbursa, Behçet Kemal. “Bağdat Pakı (1955-1959)”, Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl:2011, Sayı:6, s.85-100.
- Zoppo, Ciro. “The American-Soviet Mediterranean Confrontation and the Middle East,” Willard A. Belling (der.), The Middle East, Quest for an American Policy, Albany, New York, State University of New York Press, 1973, ss. 201-236.
- Yayınlanmış Belgeler:
- Foreign Relations of the United States (FRUS) :
- FRUS, 1955-1957, Volume XII, Near East Region; Iran; Iraq, Washington D.C., United States Government Printing Office, 1991
- FRUS, 1958-1960, Volume XI, Lebanon and Jordan, Washington D.C., United States Government Printing Office, 1992
- FRUS, 1958-1960, Volume XII, Near East Region; Iraq; Iran; Arabian Peninsula, Washington D.C., United States Government Printing Office, 1993
- Keesing’s Contemporary Archive:
- Volume No.IX, 1952-1954
- Volume No.X, 1955-1956
- Volume No.XI, 1957-1958